

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/95/25-31>

Rövşən Ramizoğlu
Səlcuq Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
rovshan@selcuk.edu.tr

HÜQUQİ TƏRCÜMƏNİN NƏZƏRİ VƏ PRAKTİK ASPEKTLƏRİ

Xülasə

Məqalə hüquqi tərcümənin özünəməxsus xüsusiyyətlərinin tədqiqinə həsr olunub. Son illər hüquqi tərcümənin aktual problemlərinin öyrənilməsinə həsr olunan tədqiqat işlərinin sayında ciddi artıq nəzərə çarpır. Bu tədqiqatların demək olar ki, hamısında hüquq mətnlərinin tərcüməsi ilə məşğul olan tərcüməçinin hüquq sahəsi ilə də yaxından tanış olmasının vacibliyi vurğulanır. Çünki hüquq terminlərinin, klişələrinin uğurlu tərcüməsi üçün onların anlamlarını bilmək vacib şərtidir. Bundan başqa tərcüməçi ölkələrin hüquq sistemləri haqqında da məlumatlı olmalıdır. Bir başqa vacib şərt hüquqi tərcümədə emosional bitərəfliyin qorunması, doğru informasiya mənbələrinin seçilməsidir. Bununla yanaşı tərcüməçi hüquq mətnlərinin tərcümədə aparıcı üslub xüsusiyyətlərini də qorumağa çalışmalıdır.

Məqalədə yuxarıda qeyd olunan məsələlərin tədqiqi ilə bərabər hüquqi tərcümənin müxtəlif növlərinin geniş təhlili də öz əksini tapmışdır.

Açar sözlər: *tərcümə növləri, hüquqi tərcümə, hüquq terminologiyası, hüquq mətni, sənəd tərcüməsi*

Rovshan Ramizoghlu
Selchuk University
PhD in Philology
rovshan@selcuk.edu.tr

Theoretical and practical aspects of legal translation

Abstract

The article is devoted to the study of the unique features of legal translation. In recent years, a significant increase in the number of research works dedicated to the study of the actual problems of legal translation has been noticed. Almost all of these studies emphasize the importance of the translator who is engaged in the translation of legal texts to be familiar with the legal field.

Because for the successful translation of legal terms and clichés, it is important to know their meaning. In addition, the translator must be knowledgeable about the legal systems of the countries. Another important condition in legal translation is maintaining emotional neutrality and choosing the right sources of information. At the same time, the translator should try to preserve the leading stylistic features of the legal texts in the translation.

Along with the study of the above-mentioned issues, the article also includes a broad analysis of different types of legal translation.

Keywords: *types of translation, legal translation, legal terminology, legal text, document translation*

Giriş

Müasir dövrdə tərcümənin bir çox növünün tədqiq olunması xüsusi aktualıq qazanmışdır. Məsələn, texnologiyanın inkişafı ilə bağlı olaraq texniki tərcümənin öyrənilməsinə olan maraq xeyli dərəcədə artmışdır. Səhiyyə sahəsinin inkişafı tibbi tərcümə sahəsində yeni terminlərin meydana çıxmasına səbəb olmuşdur. Beynəlxalq münasibətlərin, dövlətlər arasında ikitərəfli və çoxtərəfli əlaqələrin intensivləşməsi diplomatik tərcümənin inkişafına təkan vermişdir. İnkişaf hüquqi tərcümə

sahəsindən də yan keçməmişdir. Qloballaşma prosesi müxtəlif ölkələrin hüquq və ədliyyə sistemlərinin təmərküzləşməsinə gətirib çıxarmışdır. Ölkələr beynəlxalq hüquqi aktlara, qanunlara qoşulduqca beynəlmiləl hüquq terminologiyası formalaşmışdır. Bu terminologiya sayəsində çox işlənən bir çox hüquq termininin mənası artıq hamı tərəfindən anlaşılır. Məsələn, bu gün “status-kvo”, “de-fakto”, “de-yure” kimi hüquq terminlərinin mənasını sadəcə bu sahənin mütəxəssisləri deyil, demək olar ki, hər kəs anlayır. Ümumi hüquq terminləri bazasının formalaşması bu sahə tərcüməçilərinin işini xeyli asanlaşdırmışdır. Amma təbii ki, hər bir ölkənin hüquq sistemi üçün xarakterik olan terminlər də mövcuddur. Bu səbəbdən tərcüməçi həm orijinalın, həm də tərcümə dilinin hüquq terminologiyasına yaxından bələd olmalıdır. Digər tərəfdən, hüquq sahəsinə aid olan mətnlərdə sadəcə terminlərə deyil, hüquqi klişələrə-müəyyən hüquqi məna daşıyan ifadələrə də rast gəlinir. Bu cür ifadələrin tərcüməsi daha böyük çətinliklər yaradır. Onları tərcümə edə bilmək üçün tərcüməçi hüquq sistemi haqqında kifayət qədər dərin biliklərə malik olmalıdır. Üstəlik, hüquq sistemi özü də bir çox sahələrə ayrılır: vergi hüququ, mülki hüquq, konstitusiyaya hüququ, beynəlxalq hüquq, inzibati hüquq, ticarət hüququ, cinayət hüququ və s. Bu hüquq sahələrinə aid mətnlərin hər birinin bəzən bir-birindən kəskin fərqlənən spesifik terminologiyası, klişələri olur. Hüquqşünasların bu sahələrdən sadəcə biri üzrə ixtisaslaşması halları mövcud olduğu kimi, tərcüməçilərin də bu sahələrdən yalnız birinə aid materialların tərcüməsinə yönəlməsi hallarına rast gəlmək mümkündür. Çünki hüquqi tərcümə sadəcə peşəkarlıq deyil, həm də böyük məsuliyyət tələb edən tərcümə növüdür. Hüquqi sənədlərdə tərcümə xətası maddi və mənəvi zərərin dəyməsinə, bununla bağlı məhkəmə işlərinin açılmasına belə gətirib çıxara bilər. Buna görə də bu növ tərcümə ilə məşğul olan tərcüməçilərdən çox vaxt sadəcə iki dili bilmək yox, həm də hüquq təhsilinin olması tələb edilir.

1. Hüquqi tərcümənin özünəməxsus xüsusiyyətləri.

Hüquqi tərcümənin nəzəri problemlərinin öyrənilməsinə son illər çox sayda tədqiqat işi həsr olunmuşdur. Bu tədqiqatlarda hüquqi tərcüməyə tərif verilməsi, onun növlərinin müəyyənləşdirilməsi, metodoloji problemlərinin ortaya çıxarılması kimi fərqli məsələlər nəzərdən keçirilmişdir. Hüquq terminologiyasının öyrənilməsinə də kifayət qədər böyük diqqət ayrıldığını müşahidə etmək mümkündür. Əslində, istənilən sahə tərcüməsinin (tibb, idman, diplomatiya, tarix, iqtisadiyyat və s.) tədqiqinə hər zaman onun terminoloji bazasının öyrənilməsindən başlanılır. Bu prinsip artıq müasir tərcüməşünaslıqda bir tendensiya halını almışdır. Amma konkret hüquqi tərcümə sahəsində bütün problemlərin həllinin açarının hüquq terminologiyasında olduğunu söyləmək doğru deyil. Müasir rus tədqiqatçılarından Y.D.Malyonova və L.A.Matveyeva 2014-cü ildə nəşr etdirdikləri “Hüquq mətnlərinin tərcüməsinin praktiki əsasları” adlı kitablarında bu mövzu ilə bağlı aşağıdakıları yazırlar: “Hüquqi tərcümənin əsas problemi, adətən təsəvvür edildiyi kimi, terminologiya problemi deyil. İstənilən fəaliyyət sahəsində terminlər var və hər bir tərcüməçi gəc-tez terminoloji çətinliklərlə qarşılaşır. Əsas problem hüquq sistemlərindəki fərqlilikdir” (Malyonova, Matveyeva, 2014: 6). Orijinal hüquq mətni bir ölkənin hüquq sistemində uyğun şəkildə yazılmış olur və bu xüsusiyyət onun içindəki hüquqi formullarda öz əksini tapır. Tərcümə mətnini isə başqa bir ölkənin öz səciyyəvi hüquqi formulları olan fərqli hüquq sistemində uyğunlaşdırmaq lazımdır. Əslində, hüquqi tərcümənin ən çətin tərəfi də məhz budur. Digər bir rus tədqiqatçı A.A.Atabekova da 2015-ci ildə nəşr etdirdiyi “Hüquqi tərcümə fənlərarası kontekstdə” adlı monoqrafiyasında hüquqi tərcümənin keyfiyyəti üçün milli hüquq sistemlərinin özünəməxsusluqlarına bələd olmanın vacibliyini belə şərh edir: “Hüquqi tərcümə sahəsində müxtəlif dillərlə işləyən bir çox mütəxəssis vurğulayır ki, hüquqi tərcümənin özünəməxsusluğu milli hüquq sistemlərinin spesifikasiyasına və etnomədəni xüsusiyyətlərinə görə xüsusi anlayışların interpretasiyası və onların şərh edilməsi zərurəti ilə şərtlənir” (Atabekova, 2015: 33-34). Hüquqi tərcümə zamanı bir hüquq sistemindən digərinə bir növ “keçid” baş verir. Bu keçidi rus tədqiqatçı K.M.Levitan özünün “Hüquqi tərcümə: nəzəri və praktik əsasları” kitabında belə izah edir: “Hüquq mətnlərinin bir dildən başqa bir dilə tərcüməsi təkcə bir dildən digərinə keçidi nəzərdə tutmur, eyni zamanda özündə hüquqşünas-tərcüməçinin şüurunda öz ölkəsinin hüquqi reallığının konseptual mənzərəsi kimi təqdim olunan bir hüquq sistemindən başqa bir hüquq dünyasına keçidi də ehtiva edir” (Levitan, 2015: 28). Bəzi terminlərin, hüquq klişələrinin hər iki dildə geniş istifadə edilən

ekvivalentləri mövcud olur. Bu hal iki hüquq sistemi arasındakı keçidi asanlaşdırır. Amma bəzən bu cür ekvivalentlərə tərcümə dilində rast gəlinmir. Belə olan halda tərcüməçi mənanı düzgün çatdırmaq üçün tərcümə mətnini orijinal mətnə uyğunlaşdırır: mənanı təhrif etmədən orijinalın kəlimələrini tərcümə mətninin oxucusunun anladığı kəlimələr ilə dəyişdirir, yəni kəlimənin tərcümə dilindəki yaxın mənaya sahib qarşılığını verir. Çox az halda isə orijinaldakı hüquq terminləri, klişeləri tərcümə mətninə olduğu kimi köçürülür, yəni hərfi tərcümədən istifadə olunur. Bu halda tərcüməçi tərcümə dilində mövcud olmayan bu terminlərin, klişələrin izahını haşiyə kimi mətnin və ya səhifənin sonunda açıqlayır. Nadirən isə tərcüməçi bu terminlərin və klişələrin tərcümə dilindəki qarşılıqlarını, ekvivalentlərini özü yaratmağa çalışır. Bununla bağlı tədqiqatçı T.Məmmədova aşağıdakıları yazır: “tərcümə prosesində elə söz qruplarına rast gəlinir ki, onların hədəf dildə ekvivalenti olmur və bu tərcümə prosesində böyük problemlər yaranır. Bu söz qrupları ekvivalentsiz leksika adlanır. Ekvivalentsiz leksika tərcüməçidən böyük ustalığ tələb edir. Mütərcim bu sözləri tərcümə etmək üçün termin yaradıcılığına üz tutaraq müasir hüquq terminologiyasında geniş yer almış ekvivalent sinonimlər, neologizmlər yaradır. Çünki xüsusi mətnlərdə işlədilən bu leksik vahidlər-terminlər mətnə verilmiş informasiyanı təşkil edir və istiqamətləndirir” (Məmmədova, 2020: 37). Qeyd etmək lazımdır ki, sonuncu hal, yəni tərcüməçinin termin və ya söz “yaradıcılığı” ilə məşğul olması bir çox mütəxəssis tərəfindən müsbət qarşılanmır. Onlar hesab edirlər ki, hətta ekvivalent sinonimlər, neologizmlər olsalar belə, yeni terminlərin yaradılması işi ilə tərcüməçilər yox, konkret sahənin mütəxəssisləri (bizim halda hüquqşünaslar) məşğul olmalıdırlar.

Təbii ki, hüquq mətnlərinin tərcüməsini çətinləşdirən amillər sadəcə milli hüquq sistemləri arasındakı fərqlər və ya tərcümə dilində orijinaldakı hüquq terminlərinin, klişələrinin doğru ekvivalentlərinin tapılması, yaradılması deyil. İ.S.Alekseyeva qeyd edir ki, “hüquqi mətn həm elmi mətn, həm də təlimat mətni ilə oxşarlıqlara malikdir, çünki o, həm idrak, həm də göstəriş funksiyalarını yerinə yetirir” (Alekseyeva, 2001: 216). Orijinalın yerinə yetirdiyi bu funksiyalar tərcümə mətni üçün də səciyyəvi olmalıdır. Amma hüquqi tərcümə qarşısında qoyulan şərtlər sadəcə orijinal mətnin funksiyalarının tərcümə mətninə ötürülməsi ilə məhdudlaşmır. Mütəxəssislər bu növ tərcümənin bir çox şərtlərə cavab verməli olduğunu yazırlar. Məsələn, bir neçə müəllifin kollektiv əsəri olan “Hüquqi tərcümə” kitabında rus tədqiqatçı P.V.Ribin bu şərtləri belə qruplaşdırır: “Hüquq sənədinin tərcüməsi bu cür olmalıdır:

1) orijinalda olan hüquqi məlumatları tam, dəqiq və aydın şəkildə çatdırmalıdır;

2) hüquq sənədinin aparıcı üslub xüsusiyyətlərini (imperativlik, dəqiqlik, obyektivlik, standartlaşdırma) qorunmalıdır;

3) mənbə dilin konseptual hüquq sistemini əks etdirməlidir;

4) tərcüməni oxuyanlar üçün anlaşılmalı və sifarişçi tərəfindən tərcüməçi qarşısında qoyulan pragmatik tərcümə vəzifələrini həll etməlidir;

5) tərcümə dilinin rəsmi işgüzar nitqdə istifadə olunan normalarına əməl etməlidir” (Ribin, 2018: 14)

Hüquqi tərcümə üçün irəli sürülən şərtlər sadəcə yuxarıda qeyd olunanlar deyil. Bu şərtlərin sayını daha da artırmaq olar. Məsələn, hüquqi tərcümədə emosional bitərəfliyin qorunması da vacib şərtlərdən biridir. Əslində, bu şərt sahə tərcümələri və ya texniki tərcümə qarşısında da qoyulur. Bədii tərcümədə tez-tez rast gəlinən emosionallıq hüquq mətnlərində sıfır səviyyəsində olmalıdır. Hətta bu hüquq mətni, məsələn, ölüm hökmü ilə bağlı bir sənədin mətni olsa belə, o çox bitərəf bir dillə yazılmalı və elə o cür bitərəf bir dillə də tərcümə edilməlidir. Çünki hüquq mətninin məqsədi faktları qısa, lakonik şəkildə, lazımsız haşiyələrə çıxmadan təqdim etməkdir. Emosional bitərəflik diqqətin faktın mahiyyəti üzərində cəmlənməsinə yardımçı olur. Bununla bağlı V.B.İsakov “Hüquq dili” adlı məqaləsində qeyd edir ki, “hüquq dili, məsələn, lüğətinin “emosional yüklənməsi” ilə səciyyələnen, başdan müəllifin mövqeyini ortaya qoyan jurnalistika dilindən fərqlənir” (Isakov, 2000: 65).

Hüquqi tərcümə ilə məşğul olan tərcüməçi üçün vacib şərtlərdən biri də informasiya mənbələri ilə doğru şəkildə işləyə bilmək bacarığına sahib olmaqdır. Bu sahə tərcüməçiləri adətən informasiya mənbəyi kimi hüquq sorğu kitablarından faydalanırlar. Bəzən ikidilli lüğətlər də informasiya

mənbəyi rolunu oynayır. Amma tərcümədə ən çox səhvlərin meydana çıxmasına da məhz bu səbəb olur. Çünki bu növ lüğətlərdə yer alan terminlərin hansı hüquq sahəsinə aid olduğu qeyd edilmir. Ona görə də bu lüğətlərdən yanlış istifadə, məsələn, cinayət hüququ haqqında bir mətndə ticarət hüququ ilə bağlı bir terminin və ya konstitusiya hüququna dair bir sənəddə inzibati hüquqa dair bir ifadənin işlənməsi kimi xətalərin ortaya çıxması ilə nəticələnə bilər.

Son illər hüquqi tərcümə ilə bağlı aparılan tədqiqat işlərinin ən çatışmayan cəhəti onlarda bu növ tərcümənin texniki tərcümə ilə müqayisə olunması, əsasən hüquq terminologiyasının, ən yaxşı halda hüquq sistemlərinin təhlil edilməsidir. Amma hüquq mətninin tərcüməsini, məsələn, hər hansısa bir texniki cihazın, alətin istismar təlimatının tərcüməsi ilə eyniləşdirmək düzgün deyil. D.N.Şlepnev “Hüquqi tərcümə kursu” adlı məqaləsində hüquqi tərcüməni mədəniyyətlərarası kommunikasiyanın ifadəsi kimi dəyərləndirərək yazır: “Hüquqi tərcümə, əslində, mədəniyyətlərarası kommunikasiyanın spesifik (və ya hətta ən bariz) ifadəsidir. Bu, hüququn milli mədəniyyətdə dərin kök salması, milli mədəniyyətin tərkib hissəsi olması ilə əlaqədardır. Nəticədə, hətta eyni hüquq ailəsinə mənsub olan ölkələrin hüquq sistemlərində belə ciddi fərqlər müşahidə edilə bilər” (Shlepnev, 2017: 77).

Tədqiqatçı İ.İ.Kovalevskaya da “Hüquqi tərcümə mədəniyyətlərarası kommunikasiya növü kimi” başlıqlı tezisində hüquqi tərcümənin dillərarası kommunikasiya aktından daha çox mədəniyyətlərarası kommunikasiya aktı olduğunu qeyd edir. O, hüquqi tərcümənin öyrənilməsinin nəzəri və metodoloji əsasını müxtəlif elmi istiqamətlərin kəsişməsində inkişaf edən yanaşmaların təşkil etdiyini vurğulayır. Tədqiqatçı bu yanaşmalar arasında linqvokulturoloji, linqvokonseptoloji, funksional-üslubi, diskursiv, hüquqi-linqvistik yanaşmaların adını çəkərək yazır: “Müəyyən edilmiş yanaşmalara uyğun olaraq, hüquqi tərcümə dillərarası kommunikasiya aktı kimi deyil, daha çox mədəniyyətlərarası kommunikasiya aktı kimi müəyyən edilir, çünki “müxtəlif hüquq sistemləri və hüquq mədəniyyətləri tərcümə təmasında olur”. Bu baxımdan, hüquq sahəsinə aid mətnlərin tərcüməsi faktiki dillərarası informasiya mübadiləsi kimi dəyərləndirilərək məhdudlaşdırılmır, mədəniyyətlərarası kommunikasiya prosesi kimi qəbul edilir” (Kovalevskaya, 2020: 512).

Təbii ki, hüquqi tərcümənin mədəniyyətlərarası kommunikasiya vasitəsi kimi tədqiq olunması onun yeni yönələrini, səciyyəvi xüsusiyyətlərini ortaya çıxarmağa imkan verir. Amma hüquqi tərcüməyə ümumi yanaşma ilə bərabər onun ayrı-ayrı növlərinin öyrənilməsi də böyük əhəmiyyət daşıyır. Bu növlər arasında kifayət qədər bənzərliklər olsa da, bəzən ciddi fərqliliklər də müşahidə etmək mümkündür. Araşdırma məqaləmizin sonrakı bölümündə hüquqi tərcümənin müxtəlif növlərini təhlil və tədqiq etməyə çalışacağıq.

2. Hüquqi tərcümənin növləri.

Hüququ tərcümənin növlərini təhlil etməzdən əvvəl, ümumiyyətlə, hüquq mətni və ya hüquq sənədi anlayışına aydınlıq gətirmək lazımdır. Çünki istənilən növ hüquqi tərcümənin materialını məhz hüquq sənədləri təşkil edir. Fikrimizcə, hüquq sənədi anlayışına ən yaxşı tərif L.A.Morozova özünün “Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi” kitabında vermişdir: “Adətən hüquq sənədlərinin aşağıdakı xüsusiyyətlərini qeyd edirlər:

1) onlar özlərində hüquqi əhəmiyyət kəsb edən məlumatları ehtiva edir; bununla yanaşı məzmun sənədin xarakterinə uyğun olur;

2) onlar rəsmi səciyyə daşımaları ilə xarakterizə edilir: onlar bu sənədləri vermək və ya qəbul etmək səlahiyyətinə malik olan orqanlar və ya şəxslər tərəfindən göndərilir;

3) onlar rekvizit adlanan xarici tərtibat formasına və ya hüquq sənədinin subyekti və adresatı haqqında məlumatlara malik olurlar. Qeyd edilən rekvizitlər onlara hüquqi qüvvə qazandırır;

4) onlar hüquqi tənzimləmənin bütün mərhələləri – qanun yaradıcılığı, qanun icrası və s. bağlı ola bilərlər” (Morozova, 2010: 379).

Hüquq sənədi haqqında digər mütəxəssislərin fikirləri L.A.Morozovanın fikirləri ilə bənzər olsa da, onların hüquqi tərcümə növləri haqqında yazdıqları bəzən bir-birindən ciddi surətdə fərqlənir. Bu səbəbdən mütəxəssislər bu günə qədər hüquqi tərcümənin hamı tərəfindən qəbul edilən növlərinin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı ümumi fikrə gələ bilməmişlər. Mütəxəssislərin bəziləri bu növlərin bir neçəsini bir kateqoriyaya aid edərək daha az şaxələnmə tərəfdarı kimi çıxış edirlər.

Digərləri isə hüquq sənədi sayı qədər hüquqi tərcümə növü müəyyənləşdirməyə çalışırlar ki, bu da çox sayda hüquqi tərcümə növünün meydana gəlməsi deməkdir. Fikrimizcə, hər iki yanaşma yanlışdır və bu sahədə sistemləşmə aparmağa ehtiyac duyulur.

Bununla belə müxtəlif mənbələrdən əldə edilən məlumatları ümumiləşdirərək hüquqi tərcümənin aşağıdakı əsas 7 növünün olduğunu söyləmək mümkündür:

1. müxtəlif ölkələrin dövlət orqanlarının qanunvericilik və normativ hüquqi aktlarının (qanunlar, protokollar, əsasnamələr, fərmanlar, qaydalar və s.) tərcüməsi. Bu sənədlər beynəlxalq və ya yerli aktlar ola bilər. Onların tərcüməsi çətinlik doğurmur. Bunun əsas səbəbi mətnlərin quruluşunun sadə olması və məzmununda çoxlu sayda təkrara yer verilməsidir.

2. lokal normativ aktların (qanunların, qaydaların və s.) tərcüməsi. Bu tərcümə də müəyyən sənəd şablonlarının mövcud olması səbəbi ilə asan hüquqi tərcümə növlərindən hesab olunur.

3. müqavilələrin, kontraktların və razılaşmaların, o cümlədən alqı-satqı, malların tədarükü və binaların icarəsi müqavilələrinin; əmək müqavilələrinin; lisenziya razılaşmalarının tərcüməsi. Çox vaxt bu növ tərcümə sifarişləri təcili xarakter daşıyır, məzmunlarında çoxlu sayda qeyri-dəqiqliklər olur və sənədin mətni qarışıq üslubda yazılmış ola bilər.

4. məhkəmə sənədlərinin (bəyanatların, vəsatətlərin, məhkəmə qərarlarının, göstərişlərin, qətnamələrin və s.) tərcüməsi. Bu, tərcüməçidən böyük məsuliyyət tələb edən hüquqi tərcümə növüdür. Çünki ən kiçik bir tərcümə xətası aradan qaldırılması çətin olan ciddi problemlər meydana çıxara bilər.

5. təsis və ya nizamnamə sənədlərinin (nizamnamələr, təsis müqavilələri, qərarlar, protokollar, qeydiyyat və uçotaalma haqqında şəhadətnamələr və s.) tərcüməsi. Bu, ən az problemlə hüquqi tərcümə növü hesab edilir. Çünki bu növə aid edilən hüquq sənədlərinin kiçik həcmi və tipik tərtibat formaları olur.

6. müşayiətedici (qoşma) sənədlərin (etibarnamələr, şəhadətnamələr, sertifikatlar, lisenziyalar, icazələr, vəkalətnamələr və s.) tərcüməsi. Bu növ sənədlərin məzmunları əsasən eyni olduğu üçün tərcüməsi problem yaratmır. Amma müəyyən hallarda məzmun fərqlərinin mövcud olması da mümkündür.

7. “şablon” sənədlərin (blankların, vəsiqələrin və s.) tərcüməsi. Dəqiq məlumatlara və rəqəmlərə (soyadlar, tarixlər və s.) diqqət yetirməyi tələb edir.

Yuxarıdakı hüquqi tərcümə növlərinin materialı rolunda çıxış edən çoxsaylı hüquq sənədlərinin hər birinin spesifikasiyası tərcümə mətnində qorunub saxlanılmalıdır. Bununla bağlı A.S. Kinderknecht aşağıdakıları yazır: “Hüquq mətni janrında bir çox alt janr mövcuddur: müqavilələr, nizamnamələr, qanunlar, sərəncamlar, məhkəmə qərarları, ifadələr, ekspertizalar, iddialar, bəyanatlar, inzibati mətnlər (idarə yazışmaları), tədris ədəbiyyatı və s. Bu mətn kateqoriyalarının hər birinin öz xüsusiyyətləri var və bu xüsusiyyətlər mümkün qədər tərcümədə qorunmalıdır” (Kinderknecht, 2015: 125).

Əslində, yuxarıda qeyd olunan hüquqi tərcümə növləri siyahısı yekun siyahı kimi dəyərləndirilməməlidir, onu uzatmaq və ya qısaltmaq da mümkündür. Amma istənilən halda hər növ hüquqi tərcümənin özündə müəyyən risk ehtiva etdiyini də vurğulamaq gərkdir. Bu növ tərcümələrdə hər hansısa qeyri-dəqiqlik və ya səhv ağır nəticələr doğura, məhkəmə işlərinin açılması, ciddi cəzaların təyin olunması kimi hüquqi prosedurların başladılmasına təkan verə bilər. Buna görə də hüquq mətnlərinin tərcüməsi ilə bu sahədə təcrübəsi olan tərcüməçilərin məşğul olması daha məqsədəuyğundur.

Hüquqi tərcümə növlərinin əsas xüsusiyyətləri hüquq mətninin növündən, onun daşdığı funksiyalardan və ünvanlandığı auditoriyadan asılıdır. Bu növ tərcümənin xarakterik xüsusiyyətlərini tədqiq edən M.M. Muşinina yazır ki, hüquqi tərcümədə dəqiqlik, anlaşılma və səlis üslub kimi xüsusiyyətlərin çox vaxt bir-birini istisna etməsi mümkündür: “Geniş oxucu kütləsini müəyyən hüquqi məsələlərlə tanış etmək məqsədi daşıyan hüquqi müzakirələrin tərcüməsi zamanı anlaşılma və üslub məlumatın çatdırılmasında dəqiqlikdən daha önəmli ola bilər... Başqa ölkədə yerinə yetiriləcək hökmün tərcüməsi zamanı isə dəqiqlik ən vacib tələbdir” (Mushinina, 2004: 29).

Bundan başqa müəyyən hüquq sənədləri var ki, onların hazırlanmasında tərcüməçi son instansiya deyil. Bu cür sənədlər tərcümədən sonra notarial təsdiqə göndərilir. Təbii ki, bu, qanunverici və hüquqi, lokal normativ aktlar və s. sənədlərə aid deyil. Amma şəhadətnamə, etibarnamə, vəkalətnamə kimi sənədlərin çox vaxt tərcümədən sonra hər hansısa bir notarial kontorda təsdiqinə də ehtiyac duyulur. Hətta bəzən belə təsdiq bir neçə mərhələli olur və notarial kontordan sonra apostil edilməsi üçün hansısa dövlət qurumuna da göndərilir. Sənədləri notarial təsdiq və apostil üçün uyğun formada tərtib etmək, bununla bağlı sifarişçiyə müvafiq izahatlar vermək də tərcüməçinin vəzifələrinə aiddir. Çünki notarial kontorun, apostili edən dövlət qurumunun fəaliyyəti tərcüməçinin və ya tərcümə agentliklərinin nəzarətindən kənarında baş verən bir fəaliyyət olsa da, nəticəyə görə onlar da məsuliyyət daşıyırlar. Bu səbəbdən, hüquqi tərcümə ilə məşğul olan hər bir tərcüməçi əlaqəli hüquqi xidmətlərin mahiyyətini də yaxşı anlamalıdır.

Hüquq sənədlərinin tərcümələrinin tərtibatları da bir-birindən fərqlənə bilər. Müəyyən hallarda bu cür sənədlərin tərcüməsi zamanı onları iki sütun şəklində tərtib etmək lazım gəlir. Bu orijinal mətn ilə tərcümə mətninin müqayisəsinin aparıla bilməsi üçün edilir. Belə tərtibat sənədlə işi asanlaşdırdığı üçün tərcümənin göndəriləcəyi rəsmi orqanlar tərəfindən tələb oluna bilər. Bəzən bütün bu tələbləri uyğun bir şəkildə qarşılaya bilmək üçün hüquq sənədlərinin tərcüməsinin yoxlanılması bu sahədə ixtisaslaşmış digər şəxsə tapşırılır. Bu yolla məna səhvlərini, texniki yanlışlıqları, tərtibat xətalərini daha tez müəyyənləşdirmək və aradan qaldırmaq mümkün olur.

Yuxarıda yazılanları təhlil edib belə bir qənaətə gəlmək olar ki, hüququ tərcümə növündən asılı olaraq tərcüməçidən sadəcə tərcüməçilik deyil, digər bacarıqlar da tələb edilir. Bu tələbləri aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək mümkündür:

1. Terminlər qlossarisinin və xüsusi adlarla təşkilati-hüquqi formaların tərcümədə verilməsi üsulunun əlaqələndirilməsi;

2. Tərcümənin hər iki ölkənin – həm orijinalın, həm də tərcümənin dilinin mənsub olduğu ölkələrin hüquq sistemi ilə tanış olan mütəxəssislər tərəfindən yerinə yetirilməsi;

3. Tərcümənin emosionallıqdan uzaq bitərəf dillə həyata keçirilməsi;

4. Məhkəmə qərarları kimi hüquqi sənədlərin tərcüməsində dəqiqliyə riayət edilməsi;

5. Zərurət duyulduqda tərcümə və orijinalın iki sütunda yanaşı verilməsi;

6. Hüquq sənədinin tərcüməsinin müvafiq tərtibatı; tərcümədən sonrakı mərhələlərə hazırlanması;

7. Tərcümə mətninin hüquq sənədlərinin tərcüməsi üzrə ixtisaslaşmış ikinci tərcüməçi tərəfindən yoxlanılması.

Bu qeyd olunanlar uğurlu hüquqi tərcümənin meydana çıxmasında əsas rol oynayan və yerinə yetirilməsi önəmli olan ən vacib şərtlərdir.

Nəticə

Hüquqi tərcümə öz spesifik xüsusiyyətlərinə görə digər tərcümə növlərindən fərqlənir. Məqalədə bu xüsusiyyətlər hüquqi tərcümənin nəzəri və praktik aspektlərinin tədqiqi kontekstində nəzərdən keçirilmişdir. Tərcümə mətnində dəqiqliyin önəmi, emosionallığa yer verilməməsinin, tərcüməçinin hüquq sistemlərinə yaxından bələd olmasının vacibliyi bu spesifik xüsusiyyətlərin sadəcə bir neçəsidir. V.A.Verniqorovanın aşağıdakı fikirlərini hüquqi tərcümənin ən ümumiləşdirilmiş tərifini, onun mahiyyətini uğurlu şəkildə açıqlayan fikirlər hesab etmək olar: “Hüquqi tərcümə bir proses kimi qanunla şərtlənir. Hüquq mətnlərinin tərcüməçisi müxtəlif situativ, verbal, sosial və linqvistik amilləri və daxilində çalışmalı olduğu dil mühitinin xüsusiyyətlərini nəzərə almalıdır, əks halda o, səhvlərdən qaça bilməyəcək” (Verniqorova, 2011: 40).

Ədəbiyyat

1. Malyonova, Y.D., Matveyeva, L.A. (2014). Osnovi praktiki yuridicheskikh tekstov: uchebno-metodicheskoe posobie. Omsk: Izd-vo Om. gos. un-ta, 108 s.
2. Atabekova, A.A. (2015). Yuridicheskiy perevod v mezhdistsiplinarom kontekste: monografiya. Moskva: YUNITI-DANA, 131 s.

3. Levitan, K.M. (2015). Yuridicheskiy perevod: osnovi teoryy i praktiki: uchebnoe posobie. Moskva: Prospekt; Yekaterinburg: Izdatelskiy dom "Uralskaya Gosudarstvennaya Yuridicheskaya Akademiya", 352 s.
4. Məmmədova, T. (2020). Hüquqi mətnlərin tərcüməsində terminoloji ekvivalentlik problemi. Semiotik yanaşma Dil və ədəbiyyat. X cild, № 2, s.34-39.
5. Alekseyeva, I.S. (2001). Professionalniy trening perevodchika: ucheb. posobie. SPb.: Izdatelstvo «SOYUZ», 288 s.
6. Ribin, P.V. (2018). Yuridicheskiy perevod: uchebnoe posobie po perevodu s angliyskogo yazika na russkiy. Moskva: Prospekt, 536 s.
7. Isakov, V.B. (2000). Yazik prava Yurislingvistika-2: Russkiy yazik v ego estestvennom i yuridicheskom bityy. Barnaul: Izd-vo Alt. un-ta, s.64-80.
8. Shlepnev, D.N. (2017). Kurs yuridicheskogo perevoda Metodicheskie osnovi podgotovki perevodchikov: obobshenie opita: Monografiya Pod obsh. red. V.V.Sdobnikova. N.Novqorod: NQLU, s.59-110.
9. Kovalevskaya, I.I. (2020). Yuridicheskiy perevod kak raznovidnost mezhkulturnoy kommunikatsyy Ekonomicheskoy respubliki Belarus: globalizatsiya, innovatsionnost, ustoychivost: materialy XIII Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsyy, Minsk, 14 maya 2020 g. M-vo obrazovaniya Resp. Belarus, Belarus. qos. ekon. un-t ; [redkol.: V.Y.Shutilin (otv. red.) i dr.]. Minsk: BGEU, s.512-513.
10. Morozova, L.A. (2010). Teoriya gosudarstva i prava. Moskva: Eksmo, 510 s.
11. Kinderknekht, A.S. (2015). Osobennosti perevoda yuridicheskikh tekstov Uchyonie zapiski Orlovskogo Gosudarstvennogo Universiteta. № 5 (68), s.123-127.
12. Mushinina, M.M. (2004). O pravovoy lingvistike v Germanyy i Avstryy Yurislingvistika: Yuridicheskie aspekti yazika i lingvisticheskie aspekti prava. Barnaul: Izd-vo Alt. un-ta, s.19-32.
13. Vernigorova, V.A. (2011). Yuridicheskiy perevod: nauka ili iskusstvo? Nauchniy obozrevatel, № 11, s.37-43.

Göndərilib: 17.08.2023

Qəbul edilib: 10.09.2023